

УДК 159.955.4

Тетяна Дяк, аспірантка Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

РЕФЛЕКСІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

У статті розглядається проблема педагогічного мислення в контексті формування особистості учня і професійної майстерності учителя.

Ключові слова: педагогічне мислення, творчість, професійність, освіта, рефлексія, педагогічний процес.

В статье рассматривается проблема педагогического мышления в контексте формирования личности ученика и профессионального мастерства учителя.

Ключевые слова: педагогическое мышление, творчество, профессиональность, образование, рефлексия, педагогический процесс.

In the article the problem of pedagogical thought is examined in the context of forming of personality of student and professional trade of teacher.

Key words: pedagogical thought, creation, professionalness, education, reflection, pedagogical process.

Вступ. Суперечності, виклики і проблеми сучасного життя спонукають до більш глибокого вивчення людського потенціалу з врахуванням його біосоціального і культурного буття з метою створення захисних механізмів як від суспільних катастроф, так і духовних деструкцій. У такій ситуації постала вимога перегляду теоретичних основ педагогічного процесу і відповіді на питання: яка освіта потрібна людині ХХІ століття? І якою повинна бути цінність самої людини, престиж освіти в суспільстві, якою вона повинна бути за змістом і за формою, що зберегти з минулого в якості основи?

Постановка завдання. У характеристиці зазначених напрямків і відповідях на екзистенційні проблеми освіти принципово важливими є вихідні позиції: в якому цілісному соціокультурному, історичному, політичному середовищі існує і набуває розвитку та чи інша система освіти? Це важливо для визначення цільових установок освіти, її ціннісної основи, предметного змісту, рівнів, форм і міри доступності різним соціальним суб'єктам. Постановка даних питань зумовлена новими вимогами до людини, до її навчання і виховання, поставленими постіндустріальним, або глобальним суспільством. Зазначені вимоги полягають у наступному: по-перше, прогрес людства постійно стає дедалі динамічнішим, що змушує людину не тільки адаптуватись до нових умов життя, а й брати безпосередню участь у творенні прогресивних змін. Тому постає завдання формувати в системі освіти і поза нею людину, здатну успішно функціонувати в умовах постійних змін, сприймати мінливість світу не як неприємну тимчасову особливість життя, а як сутнісну характеристику власної життєдіяльності.

Йдеться, по суті, про людину з інноваційним типом мислення, культури і поведінки.

Основна частина. Звідси потреба відповідної перебудови навчального процесу, що орієнтував би не тільки на "творче засвоєння базових знань, а й на вироблення умінь, навичок і бажання самостійно навчатися, оволодівати новою інформацією, уміти використовувати здобуті знання у практичній діяльності. Звідси також виникає необхідність організаційної добудови освіти – створення всіх ланок безперервної системи освіти впродовж життя, формування розгалуженого і наповненого ринку різноманітних освітніх послуг" [3, 91], – зазначає академік В.Г. Кремень.

Тільки таким чином можна забезпечити суб'єктивний чинник об'єктивно зумовленого входження країни в новий етап людської цивілізації – "суспільство знань". Суспільство, яке не тільки буде характеризуватись науково-інформаційними технологіями у виробництві, а й де всі сфери життєдіяльності як на загальносуспільному, так і на індивідуальному рівні базуватимуться на ефективному використанні знань та інформації.

Не викликає заперечення, що наблизитись до такого рівня розвитку суспільства й ефективно функціонувати в ньому можна лише за умови: здобуття знань упродовж існування і функціонування людини на основі знань в усіх сферах соціального буття стане визначальною рисою способу життя людини. Це передбачає класифікацію і відбір предметного змісту знань, котрі "забезпечують інформаційний запас і розвиток особистісних здібностей, а також аксіологічне, смислотворче обґрунтування мотивацій діяльності" [1, 17]. Усе це зумовлює наявність адекватних засобів і освітньо-виховних технологій.

РЕФЛЕКСІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

По-друге, глобалізаційні процеси суттєво розширюють сферу взаємодії і взаємозв'язків не тільки держав і народів, суб'єктів господарювання, а й окремих людей. Завдання кожної держави, що дбає про своє майбутнє, – з одного боку, допомагати можливій взаємодії своїх громадян з навколишнім світом, бо, врешті-решт, це суттєво позначиться на прогресі країни й окремої людини, а з іншого – сприяти формуванню моральної та громадянської стійкості своїх громадян, їхній здатності залишитися самостійними і свідомо діючими індивідами в багатоманітному переплетенні зв'язків та впливів інформаційних потоків.

Дана ситуація зумовлює особливу значущість формування самодостатньої особистості, розвинутої індивідуальності. Даний процес – не механічне накопичення певних даних, а складний процес, який можна охарактеризувати трансцендентальним сходженням до особистості. Трансцендентальність як прагнення вийти за власні межі дійсно знаходиться в основі людського існування, але це не варто інтерпретувати в надприродних термінах. “Саме наше існування є потік становлення чимось іншим, що в моральних термінах можна конструктивно зрозуміти як самовдосконалення. Як інші сторони нашої людяності, трансцендентальність має чіткий тілесний вираз” [7, 58]. У даному разі підкреслимо, що так само, як людська думка не мала б смислу без втілення відчуваючого, мислячого суб'єкта в світі, котра надає його думкам перспективу і напрямок, так мудрість і добродійність були б пустими без різноманітного тілесного досвіду, з якого вони одержують знання і через який виявляють себе, втілюючись в речах, справах тощо. І в цьому відношенні розвинена, цілісна індивідуальність здатна на реальну діяльність, через яку визначається тип цивілізації, її ключові універсалиї.

Зазначимо, що особливості розвитку власне українського суспільства і держави ще більше актуалізують це завдання. Адже ми не зможемо досягти розвинених демократичних форм політичного життя, ефективного цивілізованого типу економічної діяльності, якщо не матимемо в суспільстві достатньої кількості особистостей, а не уподібнених до загалу “пересічних” людей. До слова, це і шлях до впровадження й осягнення європейських цінностей у нашій країні. І, власне, зміни, започатковані в середній школі, мають на меті формування самостійної особистості. Людям, які “не розуміють загальнонаціонального значення цього завдання, в кожній зміні вбачається лише руйнування звичного порядку, а незвичність

ототожнюється із недоцільністю навіть у такій очевидній потребі, як перехід до багатобального позитивного оцінювання” [3, 92]. Досягнення даної мети можливо завдяки цілісній індивідуальності, наділеної здібностями до самостійного мислення.

У даному випадку необхідно врахувати особливості педагогічного мислення, яке ставить освіту на шлях формування розвинутої особистості. Якщо ми звернемося до реальної роботи в цій області, то побачимо досить розмаїту картину. Наприклад, на 45-й конференції Американського товариства філософії освіти (м. Сан-Антоніо, США) виносились на обговорення наступні теми: “Етика, моральний розвиток і досвід”; “Про критичне мислення стосовно критичного мислення”; “Вчення як пригадування”; “Музика і розуміння”; “Навчання читанню і загальна освіта” [4, 26]. Отже, як ми бачимо, в педагогічній науці розмаїття підходів – в методології педагогіки, дидактиці, методиці, теорії виховання тощо зумовлює формування педагогічного мислення.

Зазначимо, що предмет педагогіки як науки, з одного боку, об'єднує, а з другого – “знімає” в собі знання і методи суміжних з нею наук. У такому випадку предметом педагогічної науки, основою якої є педагогічне мислення, виступає система відношень, котрі виникають у змісті педагогічної науки. Її об'єктом є особливий вид діяльності, взятої в соціокультурному аспекті – діяльності освітньої.

Виходячи з цього основою педагогічно-мисленнєвої діяльності є підготовка як учня, так і вчителя. “Ми повинні готувати вчителя, який би вмів і бажав сприяти формуванню особистості дитини. А для цього він сам у стінах університету чи іншого вищого навчального закладу повинен стати багатогранною особистістю” [3, 93], вважає академік В.Г. Кремень. Виникає питання: чи сповна націлений на це навчальний процес в навчальних закладах, чи відповідає цьому характер відносин викладача чи вчителя зі студентом або учнем, чи достатню психолого-педагогічну і практичну підготовку отримує педагог у стінах вищого навчального закладу? Сьогодні ми ще не можемо дати на ці запитання достатньо обґрунтовану відповідь.

Але на це питання має відповідь М. Ліпман, який пропонує виховувати в школярів “смак” до інтелектуальної гри і закріплювати позитивні емоції від участі в ній, що позбавляє учнів від сумнівного витрати часу і націлює на процес отримання повноцінного знання. М. Ліпман переконаний, що потрібно систематично стимулювати властиві всім учням якості

РЕФЛЕКСІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

“здивування” перед світом і “запитування”: “що є що?”. І якщо в класі створити атмосферу задоволення від “інтелектуального пошуку”, резерви інтелекту, які в несприятливих умовах залишаються латентними, можуть бути максимально задіяними. І найкращий засіб для цього – “філософія як дисципліна, котра дає найбільше можливостей для активізації мислення. Звичайно, адаптована до вікових можливостей дітей по спеціальній програмі” [8, 40]. Нагадаємо, що “філософія для дітей” – це програма, яка розроблена і втілена в педагогічну практику на Заході, зокрема в США.

Коли ми говоримо про зростання динаміки прогресу людства, то, безумовно, маємо на увазі і прогрес окремої людини. Розглядаючи історію людства як історію розвитку людини, ми прийдемо до висновку, що ХХІ століття, з одного боку, створило необхідні передумови, а з іншого – як ніколи раніше виявило потребу в максимальному наближенні навчальної та виховної діяльності до виявлення і розвитку сутнісних рис кожної окремої людини. Тому так важливо навчати принципам розумного мислення, що можливо при умові використання креативів педагогічного мислення.

Проте, як відомо, звичайна шкільна освіта (навчання) тренує порівняно обмежений набір базових напрацювань мислення – вміння читати, писати, говорити, рахувати, експериментувати і дуже мало робить для вироблення вміння вищого типу – мислити, міркувати логічно, критично, обґрунтовано, критеріально, творчо, діалогічно. Процес здобуття цих вищих умінь був би полегшений, якщо ним навчати не опосередковано через інші шкільні предмети, – а безпосередньо і в рамках дисципліни, котра має для цього найбільш розвинені, різноманітні, напрацьовані століттями засобами, тобто філософії. Іншими словами, “виховання вмінь і звичок морально-демократичної поведінки і правової свідомості, потрібно здійснювати одночасно з вміннями і звичками розумного міркування і на їх основі” [8, 41]. Власне, саме на цій основі формується культура мислення, зумовлена мисленням педагогічним, без якого, без сумніву, не може відбуватися креативна педагогічна діяльність.

Варто зазначити, що для виконання цієї мети потрібно ініціювати ряд змін у середній освіті. Насамперед це перехід до профільної старшої школи, що також висуває перед учителем, його підготовкою нові вимоги. Це необхідний, але не достатній крок. Потрібно суттєво коригувати педагогічну культуру в освіті, та й у суспільстві загалом. Неувага до особистості дитини, а то й її

зневага, орієнтація лише на групу, клас, “порядок” і “дисципліну” в них будь-якою ціною, часто завдяки діям “репресивної” педагогіки, можуть створити видимість порядку. Однак цей порядок не сприятиме вільному розвитку дитини. Необхідно формувати вчителя, який би “робив усе можливе, аби допомогти кожній дитині пізнати і розвинути себе” [3, 93]. Ось тоді ця людина в дорослому житті зможе максимально реалізувати себе, забезпечивши цим власне щасливе життя і швидкий еволюційний розвиток суспільства.

У даному контексті постає проблема: які ж основні засади формування особистості вчителя? У першу чергу він повинен володіти педагогічною компетентністю, яка є особистісним утворенням, котра відображає готовність учителя рухатися до вершин зрілості, у професійному та особистісному розвитку, сфера його “професійного відання (знання) у вигляді спеціальних знань з питань педагогіки, психології та системи відповідних цим знанням умінь, навичок, дій та вчинків, а також наявність специфічних здібностей, які забезпечують рух педагога до професіоналізму та зрілості” [2, 181]. До педагогічних умов формування компетентності вчителя ми відносимо розвиток здатності до рефлексії як спеціального типу аналізу своєї діяльності та організації індивідуальної самоосвіти вчителя.

У даному аспекті під рефлексією розуміють аналіз здійсненої діяльності, спрямований на виявлення причин утруднень та зміну форми діяльності таким чином, щоб у новій формі ці причини були усунені. Рефлексія при “оцінюванні діяльності та її результатів перебудовує діяльність, зберігаючи необхідне, усуваючи зайве та додаючи потрібне” [2, 181]. Саме рефлексія є механізмом, який дає змогу перейти від нижчого рівня професійної компетентності до вищого. Рефлексія інтегрує всі психічні функції для того, щоб забезпечити існування людської діяльності як джерела існування самої людини.

Зазначимо, що механізм рефлексії починає діяти в той час, коли в людини виникають труднощі в діяльності. У рефлексії виділяються три функції: дослідження, критика і перепроєктування. Рефлексія педагогічної діяльності відбувається в певній послідовності: здійснення педагогічної діяльності – фіксація ускладнень у діяльності – включення механізму рефлексії конструювання педагогічної ситуації, яка викликала певні утруднення – з’ясування причин утруднень перепроєктування педагогічної діяльності, зміна способів діяльності – вихід з рефлексії – продовження педагогічної діяльності. Діяльність і рефлексія нерозривно поєднані, зміни

РЕФЛЕКСІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ ЯК УМОВА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ

в діяльності призводять до змін у рефлексії і навпаки, зміни в рефлексії ведуть до змін у діяльності. Поза розвитком рефлексивних здібностей учителя неможливим є формування його професійної компетентності. Без “усвідомлення утруднень у професійній діяльності, розкриття та усунення причин таких утруднень неможливий подальший розвиток особистості професійної компетентності” [2, 182]. Лише після усвідомлення, яких знань, навичок, умінь йому бракує, вчитель може рухатись далі до удосконалення своєї педагогічної майстерності.

Названі реалії сучасного педагогічного процесу та пов’язані з ним нові вимоги до навчання висувають і нові вимоги до освітньої системи, до навчальної діяльності. Концентрованим вираженням цих вимог є, як уже зазначалося вище, інноваційність і творчість. Інноваційність як тип життєдіяльності людини і суспільства має прийти на зміну інертності й необґрунтованому консерватизму. Творчість на загальносуспільному рівні стверджує погляд на дитинство як повноцінне життя людини, на дитину як повноцінну особистість, рівноправного члена суспільства, визнає її індивідуальність і створює необхідні умови для її становлення та розвитку. “На принципах інноваційності і творчості має будуватися вся освітня діяльність, вся система відносин у суспільстві, ставлення дорослих до дітей” [3, 94]. Культура творчого мислення та інноваційності повинна визначати всю діяльність сучасного вчителя як у школі, так і поза її межами. І безумовно, такий тип культури має стати домінуючим навчальних закладах.

Для реалізації завдання впровадження культури творчого мислення варто відмовитись від проповідництва і авторитарного пов’язування думок. Головна педагогічна новація М. Липмана полягає в перетворенні звичайного шкільного класу в співтовариство дослідників, в якому самі учні (звичайно, під керівництвом вчителя) в “сократичному”, “софіїному діалозі” ведуть пошук істини. У класі дітям надається простір для розмов на хвилюючі їх теми і одночасно ці розмови спрямовуються в педагогічно правильне русло. Використовуючи в якості текстів креативно, філософськи наповнені художні твори, в яких розв’язується їх героями психологічні моральні правові ситуації “учні” програють шляхи їх розв’язання. Через засвоєння аргументованого руху до істини і моральних правил дискусії в класі на зрозумілих і взятих з реального життя дітей сюжетах вони вчать рефлексивно і критично міркувати про моральні і соціальні проблеми, набувають умінь аналізувати життєві ситуації,

розрізняти психологічні, моральні і правові сторони поведінки, виявляти причини і наслідки, досягати компромісу, розв’язувати конфлікти. У результаті учні “набувають вміння, необхідні для того, щоб стати не просто знаючою людиною, але і соціальною і морально відповідальним громадянином” [8, 41]. Так втілюється в практику концепт дитиноцентризму, можливий на основі широкого процесу його педагогічного осмислення. У результаті виникає проблема, що потрібно практично зробити, аби педагогічне мислення забезпечило сучасний тип і рівень освітньої діяльності, сприяло модернізації середньої школи та інтеграції в європейський освітній простір?

Необхідно зазначити, що процес формування педагогічної майстерності зумовлений зовнішніми та внутрішніми чинниками впливу на нього. Групу зовнішніх чинників складають: зміни в політичній і соціально-економічних сферах суспільства; нові освітні парадигми; концепції навчання, виховання і розвитку учнів; інновації в педагогічній теорії та практиці; сучасні досягнення психолого-педагогічних наук вітчизняних і зарубіжних учених; науково-методична тема, над якою працює педагогічний колектив тощо. Групу внутрішніх чинників, які спонукають педагога до вдосконалення майстерності, складають: потреби в підвищенні рівня професійної компетентності, набутті духовних знань, розширенні діапазону знань з різних галузей наук, сповнені методик і технологій викладання [5, 189]. Одночасно шлях майстерності передбачає остерігатися втрати одухотворення, “олюднення” знання, яке він не автоматично, формально переносить з книг у клас, а подає його як особистий, екзистенційний погляд на світ.

У даному контексті варто наголосити на важливості особистісних мотивів як чинників формування педагогічної майстерності: бути кращим учителем; авторитетним у колег, учнів, батьків; відчувати задоволення від своєї праці тощо. Наступний аспект полягає у формуванні досконалості методики викладання, раціональності та педагогічної “доцільності вибору і використання комплексу методів навчання, їх динамізм, мотиваційну спрямованість на кінцевий результат взаємодії вчителя та учнів на уроці забезпечення високого рівня їхніх навчальних досягнень, розвитку і вихованості” [3, 94]. У підсумку всі принципи і методи навчальної праці учнів за певних умов їх використання вчителем-майстром можуть стимулювати та активізувати їхню пізнавальну діяльність.

Зазначені особливості вдосконалення освітньої системи на основі педагогічного мислення

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ М.І. ПИРОГОВА

передбачає активізацію змін у самому освітньому процесі. Серед багатьох напрямів роботи виокремимо наступні: насамперед організаційно-структурних змін мають зазнати освітньо-кваліфікаційні рівні вищої педагогічної освіти, перелік педагогічних спеціальностей і мережа вищих педагогічних навчальних закладів.

Висновки. Важливим аргументом поєднання є те, що з відкриттям навчальних закладів різних типів та запровадженням профільного навчання значно розширився спектр навчальних предметів. Таке поєднання необхідне, але його потрібно здійснювати виважено й науково обгрунтовано. Поєднуватися можуть насамперед близькі за змістом освіти спеціальності, тобто ті, які взаємно доповнюють одна одну. На таких самих засадах запроваджуються педагогічні спеціалізації, якими передбачаються підготовка вчителів до викладання навчальних предметів варіативної компоненти навчального плану та проведення позашкільної і позакласної роботи.

1. Буева Л.П. Кризис образования и проблемы философии образования // Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 12 – 24.

2. Гречаник О.С. Педагогічні умови формування акмеологічної компетентності вчителя // Акмеологія – наука XXI століття: розвиток професіоналізму. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. – С. 180 – 183.

3. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

4. Краевский В.В. Философия и педагогика // Вопросы философии. – 1999. – №3. – С. 25 – 28.

5. Острроверхова Н.М. Майстерність учителя в контексті акмеології // Акмеологія – наука XXI століття: розвиток професіоналізму. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. – С. 189 – 193.

6. Скотний В.Г. Рациональное та ірраціональне в науці й освіті. – Київ-Дрогобич: Коло, 2003. – С. 288.

7. Шустерман Р. Мыслить через тело: гуманитарное образование // Вопросы философии. – 2006. – № 6. – С. 52 – 67.

8. Юлина Н.С. Программа “Философия для детей” и профилактика деструктивного поведения молодежи // Вопросы философии. – 1999. – № 3. – С. 36 – 42.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2010

УДК 371(477):61(09)

**Наталія Тичинська, аспірантка кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ М.І. ПИРОГОВА

У статті розглядається життєвий і творчий шлях відомого вченого, педагога та хірурга М.І. Пирогова. Аналізуються його погляди й ідеї щодо навчання та виховання підростаючого покоління, а також досліджується його педагогічна діяльність у Київському та Одеському навчальних округах.

Ключові слова: навчання, виховання, освіта, школа, педагогіка.

В статье рассматривается жизненный и творческий путь известного ученого, педагога и хирурга М.И. Пирогова. Анализируются его взгляды и идеи относительно учебы и воспитания подрастающего поколения, а также исследуется его педагогическая деятельность в Киевском и Одесском учебных округах.

Ключевые слова: учеба, воспитание, образование, школа, педагогика.

The vital and creative way of the known scientist, teacher and surgeon M.I is examined in the article. Pie. His looks and ideas are analysed on studies and education of rising generation, and also probed him pedagogical activity in Kievan and Odesa educational districts.

Key words: studies, education, education, school, pedagogics.

Постановка проблеми. Розвиток української держави та утвердження нових цінностей зумовлюють зростання інтересу до теорії та практики видатних педагогів минулого, основоположників методологічного і теоретичного рівня вітчизняної педагогічної науки та значною мірою залежать від того, наскільки глибоко та об’єктивно аналізується педагогічна спадщина відомих вітчизняних та зарубіжних учених. На сучасному етапі розвитку

науки вчені основну увагу зосереджують на ідеях і поглядах тих постатей, чия педагогічна спадщина є досі ще недостатньо вивченою. До таких педагогів належить і М.І. Пирогов, відомий як видатний учений, хірург, педагог, а також основоположник військово-польової хірургії, ідеї якого значною мірою впливали і впливають на утвердження гуманістичної педагогіки.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналізові творчості і педагогічної діяльності